

BURSA'NIN TARİHİ MAHALLELERİ

ALİPAŞA, HOCAALİZADE, İBRAHİMPAŞA, MAKSEM, NALBANTOĞLU, TAHTAKALE

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	195079
Tas. No:	9561141 BÜR.T

PSİKOLOJİK PERSPEKTİFTEN HAC

Faruk KARACA*

Dinî hayatın imandan sonra gelen en önemli boyutunu oluşturan ibadetler, bireyin Allah'a bağlılık ve teslimiyetinin ifadesi ve onunla iletişim kurma vasıtalarıdır. Sözlüklerde Tanrı'ya yönelik saygı, tapınma ve buyrukları yerine getirme gibi anlamlara gelen ibadet kavramı, terim olarak en geniş şekilde insan şuurunda Allah kavramını aktif kılan her türlü söz, davranış ve duruş şeklinde tanımlanabilir. Bireyin iç dünyasının derinliklerindeki dinî duyuş ve düşüncelerin gözlemlenebilir şekilde davranışlara dönüşmesi olarak da tanımlanabilecek ibadet kavramı, formel (biçimsel unsurları olan) ve informel (biçim unsuru bulunmayan, serbest) olmak üzere temel iki kategoriye ayrılmaktadır. Formel ibadetler belli bir zamanı, rüknü, şartı, miktarı ve şekilsel özellikleri olan davranış biçimleri olarak tanımlanmaktadır. Buna göre her ibadet için belirlenen, değişmez söz ve davranışlardan oluşan ve sembolik anlamlar taşıyan bir şekil bulunmaktadır. Bu şekil ve sözler ilâhî otorite tarafından belirlenmiş, değiştirilemeyen özelliklere sahiptir. Ancak ibadet kavramı bahsedilen davranışlarla sınırlı değildir. Üzerine niyet faktörü eklenen veya Allah rızası için yapılan veya yapılmayan her türlü davranış ise informel ibadet olarak nitelendirilmektedir.

İbadetler, dinî hayatı besleyen güç kaynaklarıdır. İbadete veya dinî davranışa yer vermeyen hiçbir din olmadığı gibi, bu davranışlara başvurulmadan dinî gelişimin gerçekleşmesi de mümkün değildir. Uzun soluklu ve köklü bir değişim ve dönüşümü öngören dinî gelişim süreci, ibadetler vasıtasıyla ilerlemekte, deyim yerindeyse dinî gelişimin bütün yükünü ibadetler taşımaktadır.

Dinî inançların bir gereği olan ibadetler, inanç ile davranış arasında bulunan döngüsel ilişkinin de etkisiyle kendilerini üreten inançları kuvvetlendirerek bir bakıma onları yeniden doğurmakta ve tazelemektedir. Böylelikle eskisinden daha kuvvetli ve taze olan inançlar,

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

daha kuvvetli bir şekilde bireyi ibadet yapmaya yönlendirerek aynı ibadetin yeniden üretilmesini sağlamakta ve bu durum döngüsel olarak devam etmektedir. Bu şekilde icra edilen formel ibadetler, bireyde Allah şuurunu aktif hale getirerek hayatın diğer alanlarında da kendilerinden istendiği gibi davranmalarını sağlayarak, hayatın tamamına dinî bir renk katmaktadır.

Buna göre bireyi üst düzey dinî şuur haline taşıyan ibadetler dinî farkındalık düzeyini daha üst bir seviyeye taşıırken, ibadet esnasında oluşan dinî atmosfer de her seferinde biraz daha fazla seküler hayat alanını etkilemeye başlamakta ve sonunda iki ibadet arasında geçen zaman diliminin tamamı dinî atmosferin etkisinde geçerek, inanan insanın hayatı bütünleşmektedir. Atmosferi ve ambiansı ile bireyde üst düzey bir dinî farkındalık oluşturan ibadetlerin ilk sıralarında bulunan ibadetlerden birisi de hacdır.

İbadetlerde Mekân Faktörü ve Hac

Bireyin içinde bulunduğu fiziksel ortam, üretmiş olduğu bilişsel ve duygusal girdilerle bireyin farkındalık düzeyini etkileyen önemli özelliklere sahiptir. Mekân faktörü sahip olduğu özelliklerle birey psikolojisini etkilediği gibi, kendisine atfedilen kutsallık ve şahitlik ettiği olay ve hatıralar açısından da birey üzerinde etkili olmaktadır. Hac ibadeti, mekân unsurunun ibadet kalitesine doğrudan etkili olduğu ibadetlerin başında gelmektedir. Zira bu ibadetin icra edilmiş olduğu temel mekân olan Kâ'be ve civarı bizzat Allah tarafından kutsanmıştır. Medine-i Münevver'e'de bulunan Mescid-i Nebevî'de, Ravza'da, Kuba Mescidi'nde, Mescid-i Kibleteyn'de, Mekke'de bulunan Harem-i Şerif'te, Arafat'ta, Mina'da, Müzdelife'de kılınan namazların, yapılan dua ve tövbelerin; duyulan heyecan, huşu, huzur ve müminlerin ruhları üzerinde bıraktığı derin etkiler son derece üst seviyelere çıkabilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen mekânlar Hz. Âdem, Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail gibi birçok peygamber ve İslâm Peygamberi Hz. Muhammed ve arkadaşlarının hatıralarıyla doludur. Hatıra faktörü de, dinî bilinci kendiliğinden aktive eden özellikleriyle bu ortamlarda icra edilen ibadetlere daha kolay yoğunlaşma ve ibadetlerde daha derunî boyutlara inmeyi kolaylaştırıcı etkilere sahiptir. Hz. Peygamberin ve arkadaşlarının tevhit inancını yayma mücadelesi, bu süreçte yaşanmış sıkıntı ve

mutluluklar, bu kutsal mekânları ziyaret eden bireylerin gözünün önünden bir film şeridi gibi geçmektedir. Bu durum, bireyde ruhsal açıdan Hz. Peygamberle beraber yaşadığı hissi uyandırarak, onda kendine çeki düzen verme, minnet duygusuyla karışık inancına daha bir bağlılık duygusu oluşturmaktadır.

Ayrıca Kur’ân’da “şeâirullah” olarak tavsif edilen Allah’ın koyduğu dinî işaretler ve nişanlar ile karşı karşıya olmak, hacı adayı için en kuvvetli uyarıcılardan biridir. Bu uyarıcılar özellikle bireyin duygusal potansiyelini harekete geçirerek onu derinden etkilemekte ve daha üst düzey tecrübelerin yolunu açmaktadır. Yükselen dinî duygularla bu kutsal mekânların manevî atmosferi içine giren müminler, orada bulunan kalabalıkların bireysel ruhlar üzerindeki kendinden geçirici ve dinî heyecanları yükseltici etkisinden aldıkları destekle, icra etmiş oldukları ibadete tam olarak kendilerini verebilmektedirler. Ayrıca bu tür mekânlarda yapılan dua ve tövbelerin daha makbul olacağına yönelik algı da, bireyi bu mekânlarda daha çok tövbe ve duaya yönlendirerek onu bir adım daha Allah’a yaklaştırmaktadır.

Mekân faktörü hac ibadetinde etkili olan tek faktör değildir. Zira grubun birey üzerindeki etkisi sosyal psikoloji araştırmalarıyla tespit edilmiş olup, hacda olduğu gibi milyonlarca insanın oluşturmuş olduğu bir grubun birey üzerindeki etkisi kendinden geçirici düzeylere varabilmektedir. Bununla birlikte hac ibadetinde zaman faktörü de etkilidir. Zira bu ibadet Müslümanların iki dinî bayramlarının birinde icra edilmektedir.

Hacı adaylarının köklü bir dinî değişim ve dönüşüm için kendilerini diğer zamanlarda olduğundan daha fazla hazırlamaları, hac psikolojisini etkileyen temel faktörlerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Zira hac ibadetinin başlangıcında köklü bir dönüşüm için irade bulunmaktadır. Bunun için hacca niyet eden mümin, önce geçmiş günahlarından tövbe ile işe başlamakta, üzerinde bulunan kul haklarından kurtulmak için ilgili kişilerle helalleşmekte, varsa borçlarını ödemekte, yakinen görüştüğü insanlarla vedalaşmaktadır. Deyim yerindeyse o, maddî âlemden manevî âleme hicret etmeye niyetlenmektedir. Dolayısıyla hac ibadeti başlamadan bile, köklü bir değişim ve dönüşüm için güçlü bir niyet ve inisiyatif ortaya konmakta, birey bu şekilde kendini dinî açıdan pozitif yönde etkilenmeye daha açık bir hale getirmektedir. Bu konuda gerçekleştirdiğimiz tecrübî bir çalışmada hacı adaylarının büyük çoğunluğunun (%90,3), hac ibadetinin kendilerini adeta yeni bir

insan yapacağı, hayata bakışlarını kökten değiştireceğini düşündükleri görülmüştür. Belki de hac ibadetinin insanlar üzerinde diğer ibadetlerden daha fazla etkili olması da bundan dolayıdır. Zira Müslümanlar diğer ibadetlerin hiçbirinde değişim ve dönüşüme bu kadar kesin bir şekilde niyet etmemektedirler. Bu kesin niyetin kutsal mekânların duyguları coşturan atmosferiyle birleşmesi hac ibadetini birey üzerinde daha da etkili yapmaktadır.

Psiko-sosyal Açıdan Hac İbadeti

Tarihsel süreç açısından bakıldığında zaman, hac tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Zira İslâmî kaynaklara göre hac ibadeti Hz. Âdem'e dayandırılmaktadır. Ancak İslâmî hac tarihinde ön plana çıkan şahsiyetlerin başında İbrahim peygamber gelmektedir. Nitekim o, haccın menasikini tespit ederek Kâ'be'nin ziyaret edilmesini sağlamış ve bu tarihten sonra gelen peygamber ve ümmetleri orayı ziyaret etmişlerdir. Diğer dinlere bakıldığı zaman da hemen bütün eski din ve kültürlerde hac ibadeti bulunduğu görülmektedir.

İslâm'ın öngörmüş olduğu hac, pek çok özelliğiyle diğer dinlerdeki hacdan farklı olduğu gibi, bazı hususiyetleriyle birlikte diğer İslâmî ibadetlerden de farklı özel bir ibadettir. Zira diğer farz ibadetlerden farklı olarak Kur'ân'da kendisiyle ilgili müstakil bir sûre bulunan hac ibadeti, en kompleks ve diğer ibadetleri de içinde barındıran bir ibadet olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ibadetlerin vazolunuş sırasına bakılacak olursa en son (hicretin 9.yılı) hac ibadetinin farz kılındığı görülmür. Buna göre hac ibadetinin diğer ibadetlerle kıyaslandığı zaman daha mütekâmil ve kapsayıcı olduğu görülmektedir. Zira hac ibadeti insanın bütün müktesabatını kapsamaktadır. Ruhsal, bedensel ve malî boyutları olan bu ibadetin uzun bir zaman aralığına yayılması (en uzun ibadet olması) ve zamanının da kutsanmış olması gibi ayırıcı özellikleri bulunmaktadır. Haccın hem mal, hem beden hem de ruhsal olarak insanın bütünlüğünü kapsamaması, bu ibadetin aynı zamanda külli bir teslimiyetin ifadesi olduğunun göstergesidir. Gazali'nin de yerinde tespit ettiği gibi, hac ibadeti diğer ibadetleri de içine alan bir ibadet seti ve bu şekliyle onların en gelişmiş şekli özelliğini yansıtmakta ve bu ibadetle bireysel dindarlık kemale ermekte ve teslimiyet tamamlanmaktadır. (Gazali, İhya, I, 314).

Hac ibadetinin ayırıcı özelliklerinin bir diğeri de, ibadet esnasında bireyin konsantrasyonunu bozabilecek dış faktörlerin etkisinin minimum seviyeye inmesidir. Zira o ana kadar hayatını geçirmiş olduğu doğal ortam içerisindeki çoluk-çocuk, eş-dost iş vb. gibi dünyasal faktörlerin etkisi hac esnasında en aza indiği gibi, aynı amaç için Kâ'be'ye gelen mahşeri kalabalığın oluşturmuş olduğu atmosfer, bireyi kendi içine alarak onun ibadete daha kolay motive olmasını da sağlamaktadır.

İnsanın bütün yönlerine hitap eden hac ibadeti, ondaki bütün potansiyelleri de harekete geçirebilecek özelliklere sahiptir. Bu itibarla hac psikolojisi, tıpkı insan psikolojisi gibi uçsuz bucaksız ve sınırları çizilemeyecek kadar geniştir. Hac psikolojisinin genişliği, büyük ölçüde bu ibadette ciddi dalgalanmalar gerçekleşen bireyin duygu dünyasından kaynaklanmaktadır. Zira son derece geniş bir yelpaze oluşturan duygu durumları bireysel farklılıkların da etkisiyle daha da fazla çeşitlilik göstermekte, hac ibadetini icra eden herkesin dimağında farklı bir tat bırakmaktadır. Bu bağlamda hac ibadetinden coşkunsuzluk düzeyine çıkan duygulardan bazıları; üzüntü, korku, kaygı, saygı, sevgi, ümit, şükran, azamet, acziyet, tazarru gibi duygulardır.

İslâmî hac ibadetinin, diğer dinlerdeki hac ibadetleriyle karşılaştırıldığı zaman daha derli toplu, daha iyi organize edilmiş ve dinî duygu, düşünce ve tecrübeleri daha üst seviyeye çıkarabilecek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Zira diğer dinlerdeki hac ibadetlerine bakıldığı zaman önemli bir kısmının nispeten basit bir ziyaret özelliği taşıırken, İslâmî haccın, yeri, zamanı, şart ve rükünleriyle daha kompleks ve yoğun bir ibadet olduğu görülmektedir.

Kâ'be ve çevresi için kullanılan "harem" ismi, bölgedeki bütün ilişkilerin Allah'ın rızasına göre düzenlendiğini, başta insanın kendisi ve diğer insanlar olmak üzere, hayvanlardan bitkilere kadar bölgedeki bütün varlıkların ilâhî koruma altına alındığını ifade etmektedir. Aslında bu durum, hac sonrasında yansımaları açısından sembolik bir değer ifade eder. Buna göre müminin normal hayatı da koruma altına alınmış olup, o burada kiracısı olduğu kendi bedeni üstünde istediği gibi tasarruf hakkına sahip olmadığı gibi, diğer insan, hayvan ve bitkilerin hakkına da saygılı olmak durumunda olduğunun idrakiyle yaşamalıdır. Hac ibadeti esnasında kazanılan dinî şuur, hayatın geri kalanına yayılarak

bütün bir ömrü bu duyarlılıkla geçirmek için önemli bir potansiyele sahiptir. Yukarıda bahsedildiği gibi aslında ibadetlerin temel etkisi, inanan bireyin şuuruna dinî bir renk katmaktır. Tekrarlanan ibadetler vasıtasıyla şuurda hâkim bir pozisyon elde etmeye başlayan dinî renk, zamanla şuurun tamamını etkisi altına almaya başlamakta, bu şekilde hayatın tamamı dinî bir renk almaktadır. Örneğin herhangi bir namaz ibadeti, bireyin dinî şuurunu aktif hale getirerek, onu bir sonraki namaz vaktine kadar canlı tutarak, iki namaz arasında kalan seküler hayat alanını dinî renge boyamaktadır. Namaz ibadetinin dinî şuurda üretmiş olduğu aktivasyon göreceli olarak daha düşük düzeyde olmakla birlikte sürekli olması kritik bir öneme sahiptir. Namaz kadar sıklıkla icra edilmesinin mümkün olmayan ancak namazı da içinde barındıran hac ibadetinin dinî şuurda oluşturmuş olduğu aktivasyon ise çok daha yüksek düzeyde olup, etkisi aylarca hatta yıllarca sürebilmektedir. Bu yönüyle hac ibadeti, şartlarını taşıyan herkese farz olduğu gibi, bireysel dinî gelişim için de son derece önemlidir. Bu açıdan imkân bulanların tekrar hac yapmaları gibi, hacca fırsat bulamayanların fırsat buldukça umre yapmaları da benzer etkiler yaratacağı için dinî gelişim açısından önemlidir.

Hacda Sembolik Anlam ve İşlevler

Dil, duygu ve düşüncelerin en önemli ve en sık başvurulan ifade aracı olsa da sıklıkla yetersiz kalabilmektedir. Dile ilave olarak mimik ve jestlerle birlikte beden dili, bireyin duygu ve düşüncelerini ifade etmede önemli bir fonksiyona sahiptir. Bunun için ibadetler, inananların Rableriyle olan ilişkilerini dile getiren sembolik jestler, beden hareketleri ve bunlara eşlik eden sözlü formüller hâlinde düzenlenmiştir. Buna göre ibadet olarak yerine getirilen her davranış, ibadet ve dua esnasında bedensel olarak icra edilen her duruş ve hareket, sembolik anlamlar taşımaktadır.

İslâm'ın emir ve tavsiye ettiği ibadetler içerisinde sembollerin ve sembolik davranışların yoğun olarak bulunduğu ibadetlerin başında hac ibadeti gelmektedir. Hacda ziyaret edilen Kâ'be ve orada bulunan Hacer-i Esved, Makam-ı İbrahim, Zemzem kuyusu, Safâ, Merve, Arafat, Müzdelife, Mina gibi mekânlar birer semboldür. Buralarda icra edilen hac ritüellerinden her biri, geçmişte yaşanan tevhid mücadelesine dair

bir olayı hatırlatmaktadır. İhrama girme ve ihram yasakları, tavaf, Hacer-i Esvedî öpme, sa'y etme, vakfe yapma, şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olma gibi sembolik hac fiilleri, bu ibadete ruh veren anlamlara sahiptir.

Hac ibadetindeki geniş sembolizm içinde özellikle ihram, Kâ'be, tavaf, vakfe ve şeytan taşlama ön plana çıkmaktadır.

İhram

İhram hacı adayına, hayatına Hakkın rızasına muvafık yeni bir istikamet verip beyaz bir sayfa açmasının zamanının geldiğini hatırlatmaktadır. İhram giyen, sadece yeni bir elbise giymiş biri değil, yeni bir hayata başlamış biridir. İhram aynı zamanda değişim ve dönüşümün sembolüdür. Zira onu giyen kişi, önceden kendisine serbest olan bazı davranışlardan uzak durmak zorunda kalmakta, farklı bir oruca başlamakta, böylece birey alışkanlıkları ve bağımlılıklarıyla da yüzleşme fırsatı yakalamaktadır. Bu yasaklar aslında hacdan döndükten sonraki hayatta toplumsal barış ve bütünlüğü bozucu, bencilliği uyandırıcı, geride bırakılan geçici haz ve menfaatleri hatırlatıcı mahiyetteki davranışlardan uzak durmayı simgelemektedir.

Hacda insanlar arasında zengin fakir, makam mevki gibi sosyal sınıflar sıfırlanarak eşitlik ilkesi baskın bir şekilde simgelenmektedir. Elbise, ziynet eşyası gibi şeylerin çıkarılıp sade bir ihramla kalınması, insanların gösterişten uzaklaşmasına yardımcı olmaktadır. Bireyin kendisini diğer kardeşlerinden üstün görmesini engelleyen bu durum, aynı zamanda küçük bir mahşer provasıdır. Zira insanların beyazlar içerisinde, toplu halde bulunmaları onlara âhîret gününü hatırlatmaktadır. Hac, aynı zamanda hem sağlık hem de servet için bir şükran ifadesidir. İhrama bürünen hacıların, eşitliğin zirvesine çıkmalarını engelleyen hiçbir şey bulunmamaktadır. Arafat, bireyin bütün dünyevî istek ve arzularından sıyrılmasını sembolize etmektedir. Hacda kurban kesmek, nefsi saran bütün kötü duyguları kesip atmayı; şeytan taşlamak, arınma arzusunun, işlenen günahlardan kesin bir şekilde dönüşü ve Allah'ın af ve bağışına sığınmayı simgelemektedir. İhramlı için en ufak bir canlıya bile zarar vermenin yasaklanması, bireyin bütün canlılara şefkat ve merhamet gösterme alışkanlığı kazanmasına yardımcı olduğu gibi, çevre bilincinin gelişmesine de katkıda bulunmaktadır. Hacda insanların birlikte dua etmeleri, mahşeri andıran bir kalabalıkta birbirlerine yardımcı olmaları ise dayanışma ruhuna canlı bir örnek olmaktadır.

Kâ'be

Kâ'be, aynı zamanda görünmeyen melekût âlemin bir timsalidir. Bu kutsal mabet, insanın en soylu başkaldırışının sembolüdür. O insana, put kırmayı, İbrahim (as) gibi ateşe gönüllü atlamayı, İsmail (as) gibi kurban olmayı, Hacer (as) gibi Allah'tan razı olmayı öğretmektedir. Tarihin en büyük değişim ve ilerlemesinin yaşandığı bu mekân, aynı zamanda insanın dirilişini de sembolize etmektedir. Hacda asıl olan, Allah'ın evi olan Kâ'be ile gönlü buluşturmadır. Gönlünü Allah'a bağlayan birey, onun kendisine şah damarından daha yakın olduğunu hissedebilmektedir. Hacda evrensel koroya katılan birey, kendisini insan okyanusuyla tekvucüt hissederek, çokluk içinde birliği yakalayabilmektedir.

Namazın Kâ'be'de kılınışının özel bir anlamı bulunmaktadır. O güne kadar hacı adayının kılmış olduğu namazların en önemli sıhhat şartlarından biri olan Kâ'be, artık müminin önündedir ve onun için yön duygusu artık önemli değildir. Yön duygusunun kaybolması aslında dünyasal hırs ve beklentilerin de kaybolması, manevî akıma kapılma ve bir tür fena (yokluk hissi) uyandırmaktadır. Bu yönüyle hac, dünyadan ayrılıp âhiret hayatını tecrübe etme veya mümin bireyin Allah ile daha yakından temas etmesi, onu içinde hissetmesi veya onun koynunda yokluğu hissetmesi gibi sıra dışı tecrübeleri de mümkün kılmaktadır.

Tavaf

Tavaf, müminin Allah'a karşı duyduğu muhabbet ve aşkın en önemli ifade şeklelerinden biridir. Kâ'be etrafında dönmek, adeta arş-ı azamı kuşatıp etrafında dönen melekler misali, bütün nefsanî arzuların baskısından ve dünyevi düşünce ve temayüllerden sıyrılan müminin gönlünün, beytin Rabbinin zikriyle dolup ilahî huzurda Allah'ın kudsiyeti etrafında aşk ile dönmesini sembolize eder.

Kâ'be etrafındaki tavafın yedi olması tesadüf değildir. Çünkü yedi sayısı sonsuzluk ve sürekliliği ifade etmektedir. Tavaf, her şeyin bir başka şey etrafında belli bir düzen içinde döndüğü, insanın da bu kozmik düzenin bir parçası olarak dışarıda kalmayıp ona ayak uydurması gerektiğini, kâinatın yaratılışı üzerine teslimiyet ve ilâhî kudrete boyun

eğişinin derinliğini sembolize etmektedir. Zira evrende her şey hareketli ve atom altı parçacıklardan atoma, atomlardan gezegenlere, gezegenlerden yıldızlara, yıldızlardan galaksilere, elhasıl mikrondan makroya her şey tavaf halindedir. Hac ibadeti, ruhun Allah'a yükselişini temsil ettiğinden, burada Kâ'be hedef değil, belki sonsuzluğa ve bu manevî atmosfere geçişin başlangıcıdır. Kâ'be etrafında dönerek gerçekleştirilen tavaf, kâinatın ve yaratılışın özeti, teslimiyetin ve ilahî kadere boyun eğişin sembolü kabul edilmektedir. Hac konusunda yapılan tecrübî araştırmalar, hacıların en çok Kâ'be'den, onun etrafında tavaf yapmakta ve Arafat'ta vakfe yapmaktan etkilendiklerini ortaya koymuştur.

Vakfe

Gerek ibadetlere motive olma gerekse onlarda yakalanan anlamsal boyut, bireyin içinde yaşamış olduğu sosyal ortamdan etkilenmektedir. Birçok dinde ibadetlerin topluca icra edilmesine yönelik emir ve teşvikler, grubun birey üzerindeki etkinliğinden yararlanmayı akla getirdiği gibi bu durumun başka etki ve sonuçları da bulunmaktadır. Cemaat halinde icra edilen dinî pratiklerin en karakteristiklerinden biri olan hac ibadetinin bir parçası olan vakfe, (Arafat dağında bir müddet durmak) toplu ibadetin sağladığı duygusal coşkunculuk ve dinî farkındalıkla bireysel olarak icra edilen dinî pratiklerden önemli ölçüde ayrılmaktadır.

Arafat vakfesi, insanın dünyaya ayak basışını ve kıyamette Allah'ın huzurunda bekleyişini sembolize etmektedir. İhram içinde Arafat'ta diğer müminlerle birlikte kıyam halinde olan birey, kıyafetiyle artık bu dünyayı terk etmeye hazır olduğunu göstermekte, temsili bir şekilde haşir ve hesaba çekiliş sahnesini yaşamaktadır. Bu yönleriyle hac ibadeti, küçük bir ölüm provası niteliğini taşımaktadır. İnanan insan burada, makam, mevki, şan, şöhret, itibar, asalet, servet, ilim, çolukçocuk gibi dünya hayatının süsü olan şeylerin bütün anlamlarını yitirdiğini, Allah'ın huzuruna ancak güzel davranışlarla çıkılabileceğini, bunun dışında bir kurtuluşun olmadığını derinden hissetmektedir. Bu durum onu Allah'a biraz daha yaklaştırarak, hac esnasında sıklıkla tekrar edilen telbiyeyi daha anlamlı hale getirmektedir.

Vakfe, günahlara ve bâtıla bulaşmış mazi ile ilişkiyi kesip dosdoğru ve tertemiz bir hayata başlamaya azmetmeyi, Rabbi ile olan ahdi yenilemeyi sembolize etmektedir. Bunun içindir ki vakfede, hacılar

kalpleri haşyet ve heyecanla dolu olarak, yoğun duyguların coşturduğu gözyaşları eşliğinde hep birlikte rahmet dilemekte, tazarru ve yakarıшта bulunmaktadır.

Şeytan Taşlama ve Kurban

Haccın önemli unsurlarından biri olan şeytan taşlama, tamamen sembolik bir eylemdir. Bu davranış, mümin bireyin içindeki şeytani ve nefsanî eğilimleri, duygu ve düşünceleri kovduğunu, bir tür bilinç ve bilinçaltı temizliğine girdiğini ifade etmektedir. İnanan birey için şeytan kötülüğün sembolü, ona atınla taşlar ise kötülükle mücadele ve ona karşı duruşun simgesidir. Bu eylem, Hz. Âdem'den beri her insanın ortak düşmanı olan şeytanın arzusuna icabet etmemek, onun vesveselerine aldırılmamak, iman başta olmak üzere bütün mukaddesata sahip çıkacağını göstermek, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in anısını tazeleme anlamı taşımaktadır. Benzer bir şekilde Hz. İbrahim ve İsmail'in Allah sevgisi ve ona teslimiyetlerini hatırlatan kurban ibadetinin yerine getirilmesi, kalpte Allah sevgisine dünyevi hiçbir sevginin ortak koşulmadığının ve ona tam bir bağlılık ve teslimiyet içinde olunduğunun ifadesidir. Hacılar gibi bütün Müslümanlar sevgiye kurban olsun diye nefretlerini, güzelliğe kurban olsun diye kötü eğilim ve çirkinliklerini, barış ve esenliğe kurban olsun diye küskünlüklerini keserler.

Hac Motivasyonları ve Hac Esnasında Yaşanan Duygu ve Tecrübeler

İbadet anı, esasen bütün duygu ve düşünce potansiyellerinin harekete geçtiği bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Zira ibadetin insanın Allah ile girdiği çok boyutlu ve üst düzey bilişsel-duygusal bir ilişki olması, bilişsel-duygusal yelpazenin hemen tamamının bu ilişkide aktif hale gelip, ilişkinin yönünü belirleme potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda hakkıyla kulluk görevlerini ifa edememekten kaynaklanan üzüntü ve korku, Allah'ın rahmetinin büyüklüğünden kaynaklanan ümit ve güven, O'nun azameti karşısında hissedilen hayret ve saygı, sahip olunan nimetlerden hissedilen şükran, minnettarlık ve sevgi, istenilen bir davranışı ifa ediyor olmanın yaratmış olduğu iç huzur ve sevinç, ibadet sürecinde ortaya çıkan belli başlı duygular olarak not edilmektedir.

Hac ibadeti gerekli maddî olgunluğa ulaşan Müslümanların ömürlerinde bir kere icra etmeleri farz olan bir ibadet olsa da, bu ibadetin icrasında çeşitli motivler etkili olmaktadır. Özellikle toplumumuzda gerekli maddî olgunluğa sahip olmasa da hemen her Müslüman için önemli bir hedef olan hac ibadeti için, zaman zaman bireyler önemli maddî külfetler altına girmekte, bazı insanlar onun için tarla veya bahçesini satmakta, bazıları ise borçlanarak bu ibadeti icra etmek istemektedir. Hac ibadetine bu denli ilgi gösterilmesi, sıradan bir farz ibadet olmasından öte ona farklı misyonlar yüklenmesinden kaynaklanmaktadır. Bunların başında ise bireylerin tatmin olmadıkları dinî hayatlarına yeni bir ivme kazandırmak, dinî açıdan köklü bir değişim ve dönüşüm içine girmek gelmektedir. Hacca niyet edip gerekli prosedürleri yerine getirdikten sonra hacca gideceği kesinleşen hacı adaylarıyla (79 kadın, 76 erkek toplam 155 kişi) birlikte tecrübî olarak (hac öncesi ve sonrası) gerçekleştirdiğimiz bir çalışmada hac motivasyonlarıyla ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmaya katılan hacı adaylarının %92,3'ü hac öncesi haccın arınma ve bir başlangıç sağlayacağı yönünde bir kanaate sahipken, hac dönüşünde de aynı soruya verilen cevaplar, arınma amacıyla hacca giden hacıların dönüşte kendilerini arınmış hissettiklerini ortaya koymuştur. Zira suçluluk ve günahkârlık psikolojisi bireyi önemli derecede etkilerken, bu bağlamda günah hissinden kurtulma ve geçmişi telafi etme çabası önemli bir motiv haline gelmektedir. Hac ibadeti esnasında yapılan tövbe ve duaların müstecab olacağına yönelik inanç, bireyin kendini bağışlanmış ve arınmış hissetmesi açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Aynı durum haccın yeni bir başlangıç sağlaması açısından da geçerlidir. Kul hakkı hariç hacı adayının hac ibadetinin icra ettikten sonra geçmiş günahlarının bağışlanacağı yönündeki güçlü dinî referanslar, bu ibadeti geçmişte yapılan olumsuzluklardan kesin bir geri dönüş ve beyaz bir sayfa açarak yeni bir başlangıç yapma konusunda daha da önemli hale getirmektedir. Toplumun hacı unvanını alan bireylerden daha yüksek standartlarda bir dinî hayat beklemelerinin nedeni de budur. Artık önceden yadırganmayan bazı davranışlar, hacılardan sâdır olduğu zaman yadırganmakta, hacılar da kendilerini eskisinden daha çok toplumsal kontrol altında hissettiklerinden dolayı davranışlarına daha bir çeki düzen verme ihtiyacı hissetmektedirler. Yaptığımız anket çalışmasında hac öncesi haccın dönüştürücü etkisine inanan hacı adaylarının oranı %80 iken, hac dönüşünde

bu oran % 96,8'e çıkmıştır. Buna göre hacılar hac ibadetini beklediklerinden daha yüksek düzeyde dönüştürücü bulmuşlardır. Örneklem grubunda etkili olan diğer hac motivasyonları ise, Allah'ın rızasını kazanma arzusu, borçlu olarak ahrete gitme korkusu, hacda yapılan duaların müctecab olacağına yönelik dinî referanslar, diğer insanlarla iyi ilişkiler geliştirme isteği, yaşın ilerlemiş olmasından ötürü hacca tekrar fırsat bulamama kaygısı gibi faktörlerdir.

Yapılan anket çalışmasında hac esnasında hissedilen duygularla ilgili olarak; örneklem grubunun büyük çoğunluğu bu ibadet esnasında en yoğun olarak Allahın rahmet ve merhametini (%92,3) hissettiklerini belirtmiştir. Buna ilave olarak ibadet esnasında yoğun bir şekilde (%90,3) hissedilen diğer bir duygu da "Allah'ın azameti ve büyüklüğü"dür. Aynı konuyla ilgili olarak örneklem grubunun (% 88,4)'ü kul olduğunun daha fazla farkına vardığını ifade ederken, % 80,6'lık bir kesim, "kendisini mahşerde hissettiğini", % 78,1'lik bir grup da, "boşa geçen seneleri için ağladığını", belirtmiştir. Hacıların % 77,4'ü de "ibadetlerde yaptığı eksikliklerden dolayı suçluluk duygusu hissettiğini ve kendilerini yeni doğmuş bir bebek gibi algıladığını ifade etmiştir. Örneklem grubunun yarıdan biraz fazlası (%54,2) hac ibadeti esnasında ruhsal derinliğe ulaştığını ifade etmiştir ki, bu durum hac psikolojisi açısından son derece önemlidir. Ayrıca hac dönüşü yapılan anket uygulamasında örneklem grubunun %92,3'ünün "*İbadetler içinde haccın düşündüklerinden daha önemli olduğunu anladıklarını*" ifade etmeleri de, hac ibadetinin dönüştürücü etkisinin beklenenden daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Şurası unutulmamalıdır ki, haccın yoğun ve dönüştürücü etkileri haccın hemen akabinde daha üst düzeyde iken, zamanla doğal olarak bunlarda önemli gevşemeler meydana gelebilmektedir. Burada kritik nokta, hac tecrübesinin bir motivasyon etkisi yaratarak hac dönüşü bireyin diğer dinî ritüel ve ibadetleri tetikleyerek, onlara dinamizm kazandırması ve dönüşümün devamlılığını sağlamasıdır. Hac ibadetinin dinî hayat için belki de en kritik fonksiyonu burada ortaya çıkmaktadır. Deyim yerindeyse hac ibadeti, o güne kadar atıl kalan dinî motivasyonları da devreye sokarak, bireyin dinî hayatına topyekün bir dinamizm kazandırmaktadır. Zira göreceli olarak kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içinde icra edilen hac ibadetinin köklü bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmesi ancak bu şekilde mümkün olmaktadır.

Hacda yapılan ve müstecab olacağına yönelik kuvvetli dinî referanslar bulunan dualarla ilgili olarak ankete açık uçlu bir şekilde yerleştirilen soruya verilen cevaplara bakıldığında, en çok tekrar edilen duaların dünyalık şeylerden çok manevî gelişim ve Allah'a yakınlaşma içermesi ise dinî gelişim açısından son derece önemlidir. Buna göre örneklem grubundan hacda en çok tekrar edilen dualardan bazıları sırasıyla şöyledir: Günahların bağışlanması ve affedilme, âhîret mutluluğu, Allah'ın rızasını kazanmak, bağışlanmak, peygambere layık bir ümmet olabilmek, Hz. peygamberin şefaatine nail olmak, Allaha iyi bir kul olmak, cennete girmek, bir daha ziyaret edebilmek, güzel bir son ve imanlı ölüm, hem ahreti hem dünyayı kazanmak, aile ve çocuklar, bütün Müslümanlar, diğer Müslümanların da buraları görmesi, çocuklarının Allah'a daha iyi bir kul olması, daha fazla ibadet edebilmek, hacılığı korumak, ülke huzuru, arkadaş, dost ve akrabalar, borçluların borçlarını ödemesi, haccın kabul olması, duaların kabul olması, birlik ve beraberlik, cehennemden azat edilmek, bir daha günah işlememek, Kudüs'te yaşayan Müslümanlar, hastaların iyileşmesi, sokaktaki insanlar...

Haccın Etki ve Fonksiyonları

Hac ibadeti büyük bir değişim ve dönüşüm potansiyeli taşısa da, başta niyet olmak üzere bireyin o anki dinî gelişim ve adanmışlık düzeyi, kendisini bu ibadete motive eden faktörler ve onun hacdan beklentilerine göre birey üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte diğer ibadetlere kıyasla hac ibadetinin kendi içinde barındırmış olduğu çeşitlilik, farklı insanların çeşitli ilgi, istek ve beklentilerine daha çok cevap verme potansiyeli taşımaktadır. Örneğin bazı insanlar şeytan taşlamadan daha fazla etkilenirken, diğer bazıları için Arafat vakfesi üst düzey bir dönüşümün başlangıcı olabilmektedir. Bazı insanlar için günde beş vakit yönelmiş oldukları Kâ'be'ye bu kadar yakın olmak önemli bir duygusal coşkunluğa neden olabildiği gibi, bazıları için ise Hz. Peygamberin ilk vahye muhatap olduğu Hıra mağarası duygusal bir şok yaratabilmektedir. Bu haliyle hac ibadeti bir tür olumlu dinî motivasyonlar seti özelliği taşıırken, birden çok motivin bir araya gelerek mümin üzerinde şok etkisi yaratması ve onu köklü bir dönüşümün eşine taşınması da sık rastlanan olaylardan birisidir.

Aynı zamanda bir hicret tecrübesi olan hac, insanın Allah'a yolculuğu olarak da tanımlanmaktadır. Hac, ademoğullarının yaratılış fel-

sefesinin sembolik bir göstergesi, bu felsefenin somutlaşmış bir şeklidir. Zira Allah'tan gelen insan geri dönmüş ona doğru yol almaktadır. İrmaktaki bir su damlasının denize doğru yol alması gibi. Denize ulaşmadan asla rahatlamayacak olan su damlası, ırmak yavaş da aksa hızla da aksa her geçen gün ona yaklaşmaktadır. Denize ulaştınca dinginleşmekte ve kendini güvende hissetmektedir. Zira artık bu küçük damla yoktur. O, denizle bütünleşmiş, umman olmuştur. Kâ'be'nin Allah'ın evi olarak güvenliğinin ilâhî olarak teminat altına alınmış olması, insanda yaratılıştan gelen güven ihtiyacının en üst düzeyde ancak dinde ve Allah'a yaklaşmakla karşılanabileceğine işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Zira "... *"Biz Beyt'i insanlara sevap kazanılacak bir toplantı ve güven yeri yaptık."*¹ *O'na giren güvene erer."*² âyetlerinde Kâ'be, insanların güven içerisinde, her türlü korkudan emin bir şekilde toplanabildikleri bir mekân olarak tanımlanmaktadır.

Psikolog E. Erikson, insanın dünyaya geldiği andan itibaren (0/1-1.5 yaş) karşılaşmış olduğu ilk krizin güvenlik krizi olduğunu, annesinin veya temel bakıcısının ona yaptığı muamelelere göre bu çekirdek krizi başarılı bir şekilde çözümlenemeyen çocukların kişilik gelişiminin baştan yara aldığını öne sürer. Erikson'a benzer bir şekilde, psikoloji tarihinde ihtiyaçlar hiyerarşisiyle meşhur olan Maslow da ihtiyaçlar hiyerarşisinin başına güvenlik ihtiyacıyla yakın ilişkili olan fizyolojik ihtiyaçları koymuş, ikinci sıraya ile doğrudan güvenlik ihtiyacını yerleştirmiştir. Günümüz medeni toplumları da halkının güvenliğini ön plana almış, bunun için önemli harcamalar yapmaktadır. Ancak birey ne kadar müreffeh ve üst düzey güvenlik donanımlarına sahip olan bir toplumda yaşarsa da, geleceğin beraberinde getirdiği belirsizlik insandaki bu güvenlik ihtiyacına önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durumda bireyin kendini Allah'a yakın hissetmesinin sağlamış olduğu güvenlik hissi, başka hiçbir faktörün yerine getiremeyeceği bir duygu olmakla birlikte, inanan bireyler hacda deyim yerindeyse kendilerini Allah'ın koynunda hissetmektedir. Çağımızın en yaygın hastalıklarının başında kaygı ve stres olduğu düşünülürse, dinî inanç ve hac gibi dinî pratiklerin, sağlamış olduğu güven, dinginlik ve huzur ile bu hastalıkların ciddi alternatifleri olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim bazı psikiyatrlar, özellikle yoğun stres ve kalabalıklar içinde kendini yalnız hisseden hastalarına hac ve umreyi tavsiye etmektedir.

¹ el-Bakara, 2/13.

² Âl-i İmrân, 3/97.

Hac ibadeti aynı zamanda bir tür seyahat olarak çoğu insan için ilk defa yurtlarından çıkmayı beraberinde getirmekte ve bir ayrılık tecrübesi yaratarak bireyi kendi beni üzerinde daha çok düşünmeye yönlendirmektedir. Diğer taraftan milyonlarca kişinin iştiraki ile icra edilen hac ibadeti, tüm İslâm coğrafyasını kucaklayacak şekilde bir birlik şuurunun oluşturulması gereğini hatırlatan ve buna zemin hazırlayan bir ibadettir. Farklı bir coğrafya ve ortamın görülmesi, yeni insanlarla tanışılması, yeni tecrübeleri de beraberinde getirerek kişisel gelişim için önemli katkılar sağlayabilmektedir. Ancak hac ibadeti her ne kadar dünya Müslümanlarının bir tür kongresi olarak düşünülse de, günümüzde özellikle dil problemleri ve hac ibadetinin kendi içindeki bir takım zorluklar nedeniyle, değişik milletlerden insanlarla tanışma, sorunları paylaşma ve gelecek için programlar yapma konusunda fazla fonksiyonel olmadığını da kabul etmek gerekir. Buna rağmen hac, Müslüman milletlerin birliğini sembolize etmesi açısından psikolojik bir öneme de sahiptir. Zira bu birliğin yaşanarak hissedilmesi, uzun zamandan beri Müslüman dünyanın içine düşmüş olduğu aşağılık kompleksinden kurtulmak için önemli bir psikolojik destek sunabilir. Zira Müslümanlar hacca bir ailenin ferdi, bir köy, kasaba veya şehrin sâkini, bir devletin vatandaşı olarak gitseler de, bir ümmetin ferdi olarak geri dönmektedirler.

Hacılar, hac ibadetinden önemli psikolojik kazanımlar yanında, sosyal kazanımlar da elde etmektedir. Konuyla ilgili olarak gerçekleştirdiğimiz ankete katılan hacıların önemli bir kısmı (%87,1) “hac ibadetinin sosyal yönünün düşündüklerinden daha etkili olduğunu” tecrübe ettiklerini belirtmiş, bu durum özellikle bayan hacılarda daha ön plana çıkmıştır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan bayanların buldukları çevrenin dışına çok az çıkabilmeleri, hayatlarının çoğunu dar bir çerçevede geçirmeleri onların farkında olmadan dünyalarını küçültmektedir. Hac tecrübesi kadınların mekân algılarını bir anda muazzam bir şekilde genişletmekte, ailenin üç beş kişilik dar kalıbını kırarak, onlarda çok büyük bir ailenin özgür ferdi olma duygusunu geliştirmektedir. Benzer şekilde hac ibadeti sayesinde yeni arkadaşlıklar kurulması, yeni dostluklar tesis edilmesi de sık rastlanan bir olgu olarak aynı fonksiyonu icra etmektedir. Bu bağlamda kültürümüze özgü iki önemli arkadaşlık çeşidi bulunmaktadır: Her ikisinin de anıları ömür boyu bitmeyen asker ve hac arkadaşlığı.

Meşekkatli bir ibadet olan hac ibadeti, oluşturmuş olduğu duygusal atmosfer ve öncelemiş olduğu Allah rızasıyla, mümin bireyde sabır, hoşgörü, anlayış, fedakârlık, öfke kontrolü gibi önemli erdemlerin gelişmesine de ciddi katkılar sağlamaktadır. Dindarların ibadet için bir araya gelmeleri, onlarda dikkatlerin bir noktaya çevrilmesi ve aynı harekete geçirici güç için gönüllerinin açılmasını sağlamaktadır. Cemaat hâlinde insanların sezgi gücü artmakta, duyguları şiddetlenmekte, iradeleri daha önce olmadığı kadar harekete geçebilmektedir.

İhramın kefeni andırması ve onun içine giren bireyin kendisini kefen giymiş gibi hissetmesi, ölüm psikolojisi açısından da önemlidir. Bu yönüyle hac, aynı zamanda bir tür ölüm tecrübesidir. Ölüm psikolojisiyle ilgili yapılan çalışmalar, ölümden kaçmak yerine ona yakın olmak ve onunla ilgili deneyimler yaşamanın, bireysel ölüm korkusu üzerinde önemli derecede yatıştırıcı etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Özellikle toplumumuzda hacılara gösterilen ilgi ve alaka onlara ayrı bir kimlik ve saygınlık kazandırmakta, birey kazandığı bu yeni kimlikle, kendisini mutlu ve huzurlu hissetmektedir. Konuyla ilgili olarak gerçekleştirdiğimiz anket çalışmasına göre hac ibadetinin bireyler üzerinde gerçekleştiği dönüşümle ilgili olarak aşağıdaki sonuçlar ön plana çıkmıştır. Hacılar, özellikle ibadetlere devam konusunda hacdan öncekinden çok daha kesin bir inisiyatif sahibi olmuşlardır. Şöyle ki ankete katılan örneklem grubunun %92,3'ü bu ibadetten pozitif yönde oldukça etkilendiklerini belirtirken, %87,7'si hac dönüşü ibadetlerine daha fazla dikkat edeceğini, %74,8'i ölüme daha fazla hazırlanacağını, %74,2'si kul hakkına daha fazla riayet edeceğini, %72,9'u daha çok iyilik yapacağını, %65,8'i incittiği insanlarla arasını düzeltereğini, %61,9'u komşularıyla daha iyi geçineceğini, %54,2'si dünya malından elini eteğini çekeceğini belirtmiştir. Ayrıca örneklem grubunun hac öncesi nafile ibadetlere katılım düzeyi %38 iken bu oran hac dönüşü %46.5'e çıkmıştır.

Ankete katılan hacıların "hacca gidemeyenlerin en azından umreye gitmesi gerekir" şeklindeki kanaate hacdan sonra daha yüksek düzeyde katılmaları, kendilerinin hac atmosferinden yüksek düzeyde etkilendiklerini göstermesi yanında, bütün Müslümanların bu atmosferi yaşamaları konusundaki temennileri de diğer insanlar için geliştirmiş oldukları pozitif duyguları göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Hac ibadeti birçok yönden diğer ibadetlerden farklıdır. Çoğu insan için ömürde bir kez tecrübe edilmesi, diğer ibadetlere oranla daha meşakkatli ve uzun bir zaman alması, bizzat din koyucu tarafından kutlanmış zaman ve mekânlarda gerçekleştirilmesi, aynı anda diğer ibadetleri de içinde barındırması hac ibadetini diğer ibadetlerden ayıran belli başlı özellikler olarak not edilebilir. Haccın bu ayırıcı özellikleri, ona özgü etki ve fonksiyonları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında ise dinî hayat açısından son derece önemli olan köklü bir değişim ve dönüşümdür. Haccın köklü bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmesi, sadece yukarıda sayılan ayırıcı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Hac ibadetinin tetiklediği değişim ve dönüşüm, hac ibadetiindeki niyetin diğer ibadetlerden daha kat'i ve bireyin daha hac başlamadan kendini hazırlaması ve kendiliğinden bu moda girmesiyle daha kolay hale gelmektedir. Bir başka ifadeyle bu misyon hac ibadetine, bizzat onu icra edecek insanlar tarafından yüklenmektedir. Bu durumun toplumumuzda hac ibadetiyle ilgili olarak geliştirilen algıyla da yakın ilişkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte hacılık, toplumumuzda dinin emirlerinden birini icra eden sıradan bir kimse değil, dinî hayat açısından belli bir kemal ve makama ulaşmış ve artık oradan inmemesi gereken bir unvan olarak algılanmaktadır. Buna göre haccın başlatmış olduğu ruhsal değişim ve dönüşümün takipçisi bizzat toplum olmakta ve psikolojik olarak başlayıp devam eden dönüşüm hareketi, sosyal faktörlerle desteklenmektedir. Bu yönüyle hac ibadeti, psikolojik yanı kadar sosyal boyutu da ön plana çıkan bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle son zamanlarda hac farızasını yerine getiren hacılardan sâdır olan ve yadırganan bazı davranışların sıklıkla tekrarlanması, hacılık makamının prestijine yönelik önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

İbadetlere motivasyon, dinî hayatın en temel problemlerinden birini oluşturmaktadır. Hac ibadeti ise gerek içsel gerekse dışsal motivasyonlar açısından önemli potansiyellere sahiptir. Zira hacda bireyin Allah'a yoğunlaşması için gerekli maddesel, biyolojik, mekânsal, zamansal, duygusal, düşünsel, fiziksel, sosyal, tarihsel (hatıralar) bütün faktörler en elverişli ortamı oluşturmaktadır. Belki de haccın diğer ibadetlerden temel farkı buradadır.

Hac psikolojisi, başta bireyi bu ibadete motive eden faktörler ve onun bu ibadetten beklentileri, o anki dinsel gelişmişlik düzeyi, bilişsel ve duygusal potansiyeli, hac esnasında karşılaşmış olduğu sorunlar ve bunlarla baş etme kapasitesi, sosyal ilişki potansiyeli, içinde yaşadığı toplumun hac ibadetine biçmiş olduğu değer ve ondan beklentileri vb. gibi faktörlerden etkilenmektedir.

Hac ibadeti dinî bir yükümlülük olmasına rağmen insanlar sadece dinî bir yükümlülüğü yerine getirmek için bu ibadete yönelmemektedirler. Hac çoğu insan için yeni ve daha iyi bir dinî hayatın başlangıcı olarak görülmekte ve çoğunlukla sonuç gerçekten de böyle olmaktadır. Bunun yanında hacca niyet eden insanların büyük çoğunluğu, hacda duaların müstecab olması yönündeki dinî referansları büyük bir fırsat olarak değerlendirmekte ve hac ibadetini geçmiş günahlardan bağışlanma ve arınma imkânı olarak görmektedir. Zira hacda yapılan duaların içeriğine bakıldığında, hacıların büyük çoğunluğunun geçmiş günahlarına tövbe edip af ve merhamet diledikleri görülmektedir.

Toplumumuzda yaygın olan yanlış kanaatlerden birisi de, bireysel olarak haccın zamanlaması konusunda yaşanmaktadır. Şöyle ki malî boyutu da olan hac ibadeti, onun için gerekli malî olgunluk gerçekleşince mükellef olunan bir ibadet olmasına rağmen, toplumumuzda genellikle yaşlılık döneminde icra edilmesi gereken bir ibadet olarak algılanmakta, bu ibadetten sonra deyim yerindeyse dünyadan el etek çekme gerekliliğine yönelik yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Halbuki bu ibadetin güçlü ve dönüştürücü etkisi daha çok genç ve orta yaş döneminde ortaya çıkabilecekken, bu durumun geciktirilmesi, haccın dinî gelişime sağlayacağı katkıyı önemli derecede sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda yine kültürümüzde hac yolcuğuna çıkışı etkileyen faktörlerden birisi de sosyal etkileşim ve toplumsal baskıdır. Ülkemizin çoğu yerinde hac için yeterli malî olgunluğa ve özellikle ileri bir yaşa ulaşan insanlar bu ibadet için teşvik edilmekte, hatta üstü kapalı bir sosyal baskıya maruz bırakılmaktadır.

Hacda, formel ibadetler ile informal ibadetler bütünleşmekte, diğer ibadetlere kıyasla insan hayatının nispeten uzun sayılabilecek bir kesiti salt ibadet içinde geçmektedir. Bu durum aslında dindarın hayatının geri kalanı için de bir model oluşturmakta, hac dönüşü örneğin

iki namaz arasındaki dünyasal eylemleri de Allah rızasına uygun bir şekilde geçirilmeye çalışılarak bütün bir ömrün ibadet şuuruyla yaşamasının yolu açılmaktadır. Aksi halde dindarların biri ibadet, diğeri de dünyasal (seküler) olmak üzere iki farklı hayatı olabilmekte, bu iki hayatı bütünleştiremedikleri müddetçe, aktif ibadetlerin dışında kalan sürelerde dinin ruhuna uygun olmayan davranışlara yönelip bir tür kişilik bölünmesi yaşayabilmektedirler.

Din psikolojisi açısından hac ibadetinden beklenen en büyük etki, bireyin dinî hayatına yeni bir ivme kazandırması, içsel dinî motivasyonunda bir artış meydana getirmesidir. Gerçekleştirdiğimiz tecrübî araştırmada çalışma yapılan örneklem grubunun hacca gitmeden önce ($\bar{X}=41,17$) ve hac ibadetini icra ettikten sonra ($\bar{X}=45,45$) içsel dinî motivasyon düzeyleri ölçülmüş, dönüşte yapılan ölçümün öncekinden istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek skorlar ortaya koyduğu görülmüştür. Bununla birlikte hac dönüşü yapılan ankette hacılarda meydana gelen değişikliklerle ilgili olarak farz namazlara hassasiyet gösterme, haramlardan kaçınma, kendini dinî yönden huzurlu ve Allah'a yakın hissetme, ailesine ve çevresindekilere karşı duyarlı ve cömert davranma gibi hususlarda artış tespit edilmiştir. Ayrıca örneklem grubunun tamamına yakın bir kesimi, hac için yaptıkları harcamanın yaşadıkları tecrübeler karşısında hiçbir anlam ifade etmediğini, fırsat bulurlar ise tekrar aynı tecrübeleri yaşamak istediklerini belirtmişlerdir.

İnsan deneyimlerini “doruk” ve “plato” deneyimler olarak iki kategoride ele alan Maslow'a göre doruk deneyimler, herkesin zaman zaman yaşayabileceği, kelimelerle anlatılması güç olan ilahî bir duygu yoğunludur. Doruk deneyim sırasında birey, en gerçek kimliğine bürünmekte, gerçek benliğine en yakın duruma gelmekte ve kendine özgü yapısını ortaya koymaktadır. Plato deneyimler ise, sâkin yaşanan deneyimlerdir. Bu deneyimler doruk deneyimlerden daha sık meydana gelmektedir. Birey, bu deneyim içindeki bütünleştirici öğeyi istediğinde görebilmeyi başarabilmektedir. Bu deneyimler, tanık olunan, kabullenilen, bilişsel olarak mutluluk verici ve ne var ki alışılan deneyimler haline dönüşebilmektedir. Doruk deneyimler, çoğu kez, değişik anlamlarda bir tekrar doğuş olarak nitelendirilirken, daha az şiddetli yaşanan plato deneyimler ise çoğunlukla saf coşku ve mutlulukla yaşanan deneyimler olarak tavsif edilmektedir. Plato deneyimlerde gelip geçici, bir anlık farkındalık yaşanması oldukça olasıdır ve herhangi bir zaman,

herhangi bir yerde ve herhangi bir kişi tarafından yaşanabilmektedir. Diğer ibadetlere kıyasla daha uzun bir zaman alan ve her iki deneyim için de uygun bir ibadet olan hac ibadetinin diğer ibadetlerden belki de en karakteristik farkı, doruk deneyimler doğurmaya daha müsait olmasıdır.

KAYNAKLAR

- Bakkal, Ali, "Hz. Ibrahim ve Hac", *1.Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 1997.
- Bayrakdar, M., *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987.
- Bayyığıt, Mehmet, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- Carrel, Alex, *Dua*, Çev. M. Alper Yücetürk, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Certel, Hüseyin "Psikolojik Yaklaşımla Hac İbadeti", *Türk Yurdu*, LXXXIV, Ankara, 1994.
- Certel, Hüseyin "Hacda Strese Yol Açan Sebepler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, XII, İstanbul, 2003.
- el-Kardâvî, Yusuf *İbadet*, (Terc. H. Cemal), Çığır Yayınları. İstanbul, 1974.
- Erul, Bünyamin ve Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004
- Harman, Ö. Faruk, "Hac", *İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt:14, İstanbul, 1996.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- Hökelekli, Hayati, *İbadet*, İslâm Ansiklopedisi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 19, İstanbul, 1996.
- İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev. N. A. Asrar) Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- Kanar, Y. *İbadet*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1984.
- Karaca, Faruk, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Yayıncılık, Trabzon, 2011.
- Mustafa, İslâmoğlu, *Hac Risalesi*, (10. Baskı), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Necip Fazıl Kısakürek, *Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler*, Hâcegân Yayınevi, İstanbul, 2007.

Onay, Ahmet, "Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dinî Tutumları", *Sakarya*

Özel, Ahmet, "Hac", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XIV, Ankara, 1996.

Özen, Şakir "Dib Mekke Hastanesi Psikiyatri Polikliniğine Başvuran Türk Haclılarının Sosyodemografik Özellikleri ve Psikiyatrik Sorunları", *Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2008.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.

Sayın, Esmâ, *Tasavvuf Kültüründe İbadetler "Hac Örneği"*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2010.

Şahin, Hacer, *Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Şen, Nuran, *Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2003.

Şeriati, Ali, *Hacc*, ŞûraYayınları, İstanbul, 1991.

Tahsin Görgün, "Hac", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 14, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, 2006.

Yüksel, Mehmet, *Nevzat Tarhan ile Haccın Psiko-Sosyal Boyutu Üzerine, Söyleşi*,